

УДК 94 (439)«1920/1944»

DOI <https://doi.org/10.32782/2307-7778/2024.1.10>**Леррі РОНАЙ**

доктор філософії у галузі знань «історія та археологія»,
асистент кафедри історії Угорщини та європейської інтеграції
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
вул. Університетська, 14, Ужгород, Україна 88000 lerri.ronai@uzhnu.edu.ua

Lerri RONAI

Ph.D. in history and archeology,
Assistant at the Department of Hungarian History and European Integration Uzhhorod National University
University Street 14, Uzhhorod, Ukraine 88000 lerri.ronai@uzhnu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3482-9656>**СТАНОВЛЕННЯ УГОРСЬКОЇ РЕФОРМАТСЬКОЇ ЦЕРКВИ ТА ЇЇ ДІЯЛЬНІСТЬ
У ЧАСИ ПРАВЛІННЯ М. ГОРТІ**

Анотація. *Мета дослідження* – здійснити аналіз становлення Угорської реформатської церкви та її діяльності у часи регентства М. Горті. **Методологія дослідження** становить як загальнонаукові, так і спеціальні методи, поєднання принципів логічного, історичного, компаративного підходів. Базується на системному, історичному, аналітичному, герменевтичному методах. **Наукова новизна** полягає у розробленні комплексного підходу до дослідження головних етапів становлення та поширення реформації в Угорщині на рубежі XVI–XVII ст., відносин у досліджуваний період між протестантськими церквами, зокрема Угорською реформатською церквою та Католицькою церквою, з одного боку, та Угорською державою і суспільством – з іншого. Автор уперше вводить у науковий обіг архівні документи та характеризує праці угорських істориків.

Висновки. Автор публікації встановлює, що Угорська реформатська церква після втілення у життя умов Тріанонського мирного договору, суттєво втративши сфери впливу як у територіальному аспекті так, відповідно, й у кількості єпархій, церковних громад, служителів Церкви, шкіль, учителів, учнів тощо, активно шукала можливості для відновлення і розгортання суспільно корисної діяльності в нових післявоєнних умовах, вибудовуючи її теологічні засади переважно на основі кальвінізму. Дослідження становлення Угорської реформатської церкви та її діяльності у часи регентства М. Горті дає можливість з'ясувати, що, незважаючи на прийняту XX статтю закону 1848 р. про рівність і взаємність між усталеними релігійними конфесіями, Католицька церква залишала за собою виняткову позицію по відношенню до реформації. Це неминуче породжувало виникнення конфліктів між двома історичними церквами, однак, незважаючи на міжконфесійні суперечки в епоху регентства М. Горті, лідери як Католицької, так і протестантських, зокрема і Реформатської, церков наголосували на готовності створення та підтримки міжконфесійного, релігійного миру.

Ключові слова: Угорщина, держава, Реформатська церква, політика, релігійні конфесії, Церква, католицизм, протестантизм, антисемітизм.

**FORMATION OF THE HUNGARIAN REFORMED CHURCH AND ITS ACTIVITIES
DURING THEREIGN OF M. HORTHY**

Abstract. *The purpose of the study* Objective is to analyze the formation of the Hungarian Reformed Church and its activities during the regency of M. Horthy.

The Research Methodology consists of both general scientific and special methods, a combination of the principles of logical, historical, and comparative approaches. It based on systematic, historical, analytical, hermeneutic methods. **The scientific novelty** consists in the development of a comprehensive approach to the study of the main stages of the formation and spread of the Reformation in Hungary at the turn of the XVI-XVII centuries, relations between the Protestant churches, in particular the Hungarian Reformed Church and the Catholic Church, on the one hand, and the Hungarian state and society – on the another. For the first time, the author introduces archival documents into scientific circulation and characterizes the works of Hun-

garian historians. **Conclusions** The author of the publication establishes that after the implementation of the Trianon Peace Treaty, the Hungarian Reformed Church, having significantly lost spheres of influence, both in the territorial aspect and, accordingly, in the number of dioceses, church communities, church ministers, schools, teachers, students, etc., actively sought opportunities for the restoration and deployment of socially useful activities in the new post-war conditions, building its theological foundations mainly on the basis of Calvinism. The study of the formation of the Hungarian Reformed Church and its activities during the regency of M. Horthy makes it possible to find out that despite the adoption of Article XX of the 1848 law on equality and reciprocity between established religious denominations, the Catholic Church retained an exceptional position in relation to the Reformation. It inevitably gave rise to conflicts between the two historical churches, however, despite the inter-confessional disputes during the regency of M. Horthy, the leaders of both Catholic and Protestant, in particular, Reformed churches emphasized the readiness to create and support inter-confessional, religious peace.

Key words: Hungary, state, Reformed Church, policy, contradictions between confessions, church, Catholicism, Protestantism, antisemitism.

Постановка проблеми. Автор свідомий щодо того, що стаття досліджує тільки найважливіші аспекти формування і становлення Угорської реформатської церкви та охоплює обмежений період її діяльності. Дослідження та аналіз проблематики відносин між Угорською державою та традиційними церквами, зокрема Реформатською церквою, є важливими для розуміння того, що, незважаючи на прийняту XX статтю закону 1848 р. про рівність і взаємність між усталеними релігійними конфесіями: Римо-католицькою, Євангельською, Реформатською та Унітарною церквами, в епоху правління М. Горті у суспільному, громадському та культурному середовищі угорського суспільства спостерігалася домінантність Католицької церкви. Нерівність у розподілі фінансування з державного бюджету на церковні та освітні потреби, в участі у соціальній та політичній сферах життя призводила до постійних конфліктів між католиками та реформатами. Однак дослідження даної проблематики дає можливість зробити висновок, що у період регентства М. Горті держава та історичні церкви, зокрема Реформатська, значною мірою гармонійно співіснували, посилюючи й доповнюючи одна одну, діючи за принципом: зміцнення церкви сприяє зміцненню державності.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Дослідження питання становлення Угорської реформатської церкви та її діяльності у часи регентства М. Горті вимагає детального опрацювання архівних матеріалів, наукових праць учених-релігієзнавців, очільників релігійних громад, єпископів тощо. Вивченню та аналізу становлення Угорської реформатської церкви та її діяльності в часи правління М. Горті присвячено наукові дослідження зарубіжних учених. Серед них: А. Берецкі, М. Бучаї, І. Конья, Л. Равас, І. Ромшіч, К. Товт та ін.

Мета статті. Метою статті є дослідження становлення Угорської реформатської церкви та аналіз її діяльності в часи правління М. Горті.

Виклад основного матеріалу. Початком діяльності Угорської реформатської церкви можна вважати 1567 р., коли в м. Дебрецен загальне зібрання представників реформатських єпархій та округів – Синод прийняв Другий Гельветський символ віри. Слід зазначити, що сформовані п'ять реформатських церковних округів були фактично розкидані на території Угорщини, яка на той період була поділена на три частини. Угорським реформаторам доводилося постійно боротися за релігійну рівноправність. Правляча Римо-католицька церква використовувала всі адміністративні засоби, щоб ускладнити життя протестантів. Нарешті, прийнята XX стаття закону 1848 р. зазначила, що в Угорщині немає домінуючої релігії, існує рівність і взаємність між усталеними релігійними конфесіями: Римо-католицькою, Євангельською, Реформатською та Унітарною церквами, а їхні церковні та шкільні витрати мають покриватися державними коштами. Проте законодавці не вирішували питання щодо секуляризації католицького церковного майна. Отже, у фінансовому плані нерівність між конфесіями зберігалася [1, р. 80].

Із цієї причини в епоху Горті протестанти постійно тримали на порядку денному питання реалізації XX статті закону 1848 р. Вони вважали, що перебувають у гіршому становищі порівняно з католиками у розподілі фінансування з державного бюджету на церковні та освітні потреби, оскільки влада під час визначення державної допомоги не враховує майнову перевагу Католицької церкви. LIII стаття закону 1848 р. підтвердила взаємність між прийнятими християнськими громадами та надала можливість і регулювала шляхи переходу вірників з однієї конфесії в іншу. Чітко було прописано механізм укладання змішаних шлюбів. Шлюб мав укладатися у присутності священників обох конфесій і, таким чином, уважався законним. Статтею LIII закону 1848 р. визначалося, що хлопчики, які народилися у такому шлюбі, мали наслідувати віросповідання батька, а дівчата – матері. Громадянам, які перебували в армії, державних громадських установах, лікарнях гарантувалася душпастирська опіка відповідно до віросповідання. Закон дозволяв на цвинтарях ховати представників різних церковних конфесій та забороняв перешкоджати у цьому.

Такі регулювання відповідали інтересам протестантів, однак у деяких питаннях вони суперечили існуючим канонам Католицької церкви. Зокрема, католицькі священники не бажали дотримуватися розділів про змішані шлюби, віросповідання дітей, народжених у таких шлюбах. У період правління М. Горті ці питання залишалися головною причиною конфліктів між вірними послідовниками Католицької церкви та прихильниками Реформації. Нерідко порушували LIII статтю закону 1848 р., до прикладу, у роки між двома світовими війнами; траплялося, що пацієнти лікарень не мали можливості отримати духовну підтримку (опіку) від душпастирів своєї конфесії або на цвинтарях окремих конфесій не дозволяли ховати померлих, які належали до іншої релігії. Протестанти більше скаржилися на такі зловживання, однак час від часу із цього приводу виникали також і католицькі нарікання.

Зауважимо, що Реформатська церква зберегла свій правовий статус незмінним навіть за часів регентства М. Горті. Однією з багатьох переваг цього було те, що, окрім можливості вільного функціонування, вона мала велику внутрішню незалежність. Реформатська церква користувалася законними підставами і важелями для збору церковних податків, у разі виконання своїх дисциплінарних рішень могла скористатися допомогою правоохоронних органів. Вона отримувала державну та муніципальну допомогу. Їхні школи фінансово підтримував уряд. Їхні вчителі релігії отримували винагороду з державних джерел, оскільки викладали релігієзнавство в школах за офіційною державною програмою. До цього слід додати той факт, що в армії тріанонської Угорщині реформати мали можливість забезпечити душпастирською опікою своїх вірників, що служили у збройних силах, за допомогою своїх військових, а пізніше польових капеланів, які працювали в армії.

XXII стаття закону 1926 р. та XXX закону 1929 р. гарантували визначену кількість місць у Верхній палаті; те ж саме стосувалося й участі у загальних зборах комітетів. XXVII стаття закону 1940 р. збільшила кількість делегованих у Верхню палату представників Католицької, Реформатської та Євангельської церков. Останні факти доводять, що три найважливіші історичні християнські конфесії не тільки зберегли свій великий вплив у роки після 1919 р., а й посилили його порівняно з періодом дуалізму [2, р. 94].

Однак для розуміння реального стану речей зауважимо, що, незважаючи на те що в епоху М. Горті всі християнські конфесії юридично були абсолютно рівними, насправді католицизм у багатьох аспектах зберіг свої попередні виняткові позиції. Йдеться про величезні земельні володіння, які в економічній сфері становили серйозну перевагу відповідно до реформатських громад. Про посилений католицький вплив на виконавчу владу свідчить той факт, що відповідно до правових норм, які базуються на історично сформованих звичаях, чинним міністром із питань релігії та народної освіти міг бути тільки представник Католицької віри, який активно

брав участь у житті католицької громади. У 1920 р. угорський уряд установив дипломатичні відносини зі Святим апостольським престолом. Із цього часу у Будапешті працював папський нунцій, а у Ватикані послі Святого Престолу представляли Угорське Королівство [3, р. 142]. Цей факт ще більше зміцнив привілейовану позицію Католицької церкви по відношенню до Реформатської. У соціальній та політичній сферах виняткова позиція Католицької церкви проявлялася, до прикладу, на державних, військових, місцевих, громадських урочистостях, де провідну роль відігравали католицькі церковні особи. Звичайно, на такі події отримували запрошення і пастори-реформати, однак проблеми виникали тоді, коли реформатським та католицьким священнослужителям необхідно було разом виконувати літургійні дії. У таких випадках католицькі священники відмовлялися служити літургію, посилаючись на церковні канони, які забороняють спільне служіння з представниками інших конфесій. Це призвело до того, що на всі державні урочистості запрошували виключно представників католицького кліру.

Офіційні відносини Реформатської церкви і держави періоду правління М. Горті здійснювалися значною мірою через Міністерство релігії та народної освіти. Другий відділ Міністерства культури займався справами Реформатської та Грецької церков й іншими некатолицькими громадами. Керівниками цього відділу у 1919–1945 рр. призначали службовців реформатської та євангельської віри. Держсекретарями при міністрах зазначеного міністерства служили представники католицизму та реформації. У 1923–1928 рр. діяв відділ I/В та II/В. Перший керував душпастирською діяльністю серед католиків Угорської королівської нацгвардії, другий – серед реформатів (протестантів). Таким чином, у цей період військове капеланство формально знаходилося під контролем Міністерства релігії та народної освіти. А до 1923 р. та після 1928 р. військове капеланство підпорядковувалося Міністерству оборони. Звісно, Міністерство оборони й у період між 1923–1928 рр. відігравало важливу керуючу функцію у цій сфері [4, р. 190].

Важливо згадати і про Протестантську спільну комісію, яка була створена між Реформатською та Євангельською церквами у листопаді 1892 р. з метою захисту своїх інтересів. Комісія працювала й упродовж правління М. Горті. На порядок денний виносилися та обговорювалися усі суспільні явища які, на думку членів комісії, слугували не на користь двом вагомим угорським течіям реформації. Переважно йшлося про суперечності між Католицькою церквою та протестантськими конфесіями. У разі консенсусу комісія зверталася до відповідних державних органів, зазвичай найчастіше до Міністерства релігії та народної освіти, надсилаючи меморандуми, і, таким чином, висловлювала свій протест та просила вирішення вказаних проблем. Серед широкого кола суперечливих питань комісія виносила на розгляд Міністерства проблеми, пов'язані, насамперед, із проблемами, що виникали внаслідок змішаних шлюбів; із вибором віросповідання дітям, які народилися у змішаних шлюбах, тощо.

Незважаючи на час від часу виникаючі міжконфесійні суперечки в епоху регентства М. Горті, лідери як Католицької, так і протестантських, зокрема і Реформатської, церков наголошували на готовності створення та підтримки міжконфесійного, релігійного миру. До таких принципових висловлювань представників двох головних угорських релігійних течій спонукало, окрім розуміння, що реально у релігійному плані угорське населення має змішаний характер, ще й певні реальні політичні міркування. Адже Католицька церква, прихильниками якої було близько двох третин населення, не могла повністю ігнорувати інтереси та думки реформатських релігійних громад, які становили понад чверть угорських громадян. Однак при цьому реформати й євангелісти також не могли забувати про серйозний вплив вітчизняного католицизму на населення країни і його більш вигідне становище у багатьох позиціях порівняно з протестантами. Разом із тим керівництво держави надавало великого значення забезпеченню мирних стосунків між християнськими конфесіями. Представники політичної еліти Угорщини вважали це необхідною умовою для функціонування системи, яка визначала себе як

християнську та національну. Усі чинні уряди Угорщини наголошували на важливості захисту єдності угорського народу, й історичні церкви також не могли поставити під сумнів необхідність такої соціальної єдності. Тому в період правління М. Горті на рівні святкових, урочистих висловлювань та резолюцій як послідовники вчення Реформації, так і вірні Риму церковні особи висловлювали свою прихильність до міжконфесійного миру [5, р. 88].

Поширення Реформації, іншими словами, кальвінізму, в Угорщині відбувалося одночасно з розколом країни на три частини та вічною боротьбою за фортеці та території. Початком заснування Угорської реформатської церкви вважається прийняття у м. Дебрецен у 1567 р. Синодом Другого Гельветського символу віри. Зазначимо, що на рубежі XVI–XVII ст. Угорщина була країною з протестантською більшістю, однак цей стан був порушений єзуїтською контрреформацією, яка об'єдналася із владними прагненнями Дому Габсбургів. Оскільки процес «рекатолизації» в Угорщині був пов'язаний із централізаційними зусиллями Габсбургів, тому всі угорські національно-визвольні перегони були пов'язані з вимогою вільного сповідання релігії. Під час Угорської революції 1848–1849 рр. за незалежність Угорщини від Габсбургів протестантські церкви однозначно підтримували справу демократичних перетворень. Реформатський церковний округ Дунамеллек закликав своїх пасторів узяти активну участь у боротьбі за свободу. 14 квітня 1849 р. євангеліст Лайош Кошут у Великій церкві Дебрецена оголосив Декларацію незалежності.

У роки після придушення Угорської революції Реформатська та інші протестантські церкви, вочевидь, постраждали найбільше, оскільки австрійська влада вважала їх одними з головних стовпів національного повстання. Конституційна свобода Угорщини була відновлена Компромісною угодою 1867 р., і внутрішня свобода Реформатської церкви також була поступово відновлена. Так, об'єднання у єдину Реформатську церкву Угорщини (Magyarországi Református Egyház) відбулося у 1881 р. шляхом скликання у м. Дебрецен 31 жовтня Синоду, який затвердив церковний статут, організаційну структуру Церкви та заснував громадський фонд *Domestica* [6, р. 18–22].

Важливо зазначити, що Дебреценський синод не змінив ані принципів церковного уставу, ані організаційних форм, що склалися впродовж історії Церкви; Синод ці форми не змінив, натомість узагальнив правові звичаї. У принципі Синод прописав, що Угорська реформатська церква керується за «системою синоду-пресвітерів». Це організація, яка об'єднує місцеві громади (парафії), єпархії та церковні округи в національну церкву методом управління один над одним, що означає нагляд один над одним, починаючи від самого низу – місцевих громад (парафії), до самого верху – Синоду. Парафія – це об'єднання членів Церкви, що проживають на певній території, організована відповідно до церковного законодавства, – найменша церковна адміністративна одиниця. Її основним органом є збори виборців (Загальні збори), яку очолює духовний пастор, який обирається Загальними зборами, на чолі з пастором і світським куратором (опікуном). Єпархія – це об'єднання кількох парафій із метою церковного управління та керування, головним органом якої є також Загальні збори на чолі з настоятелем та (світським) опікуном. Об'єднання кількох єпархій у вищий орган із метою церковного управління та керування називається суперінтенденцією, вищим органом якої є Загальні збори на чолі з єпископом (суперінтендантом) та єпархіальним (світським) наглядачем. Члени пресвітерії обираються безпосередньо з членів громади, відповідно до виборчих списків, членів громади, а члени вищих церковних органів обираються пресвітерами. За винятком пресвітерів усі церковні органи управління, включаючи президії, складаються з рівної кількості пастирських і світських (не пастирських) членів. Діє так званий «Принцип паритету». Під час голосування діє принцип більшості.

Розвиток громадянського суспільства наприкінці XIX ст. приніс із собою явище формалізації релігійного життя. Соціальне розшарування, яке супроводжувалося інтенсивною

індустріалізацією, вимагало нових форм церковного життя: ліберальний теологічний напрям, що розвивався, не був придатним для того, щоб суто за допомогою Євангелія об'єднати частину населення, яке відірвалося від традиційних селянських громад і переселилося із села до міста. У 1870–1871 рр. протестантська спільнота вже відчула дещо із цього негативного процесу та забажала «оновлення», але наголос зробила на релігійній моралі, а не на глибокій вірі, «на внутрішньому спілкуванні людей з Ісусом Христом». Шотландські та німецькі релігійні компанії також намагалися працювати в Угорщині, й не безрезультатно. Завдяки діяльності Аладара Сабо (Szabó Aladár) та його «Кола», у 1880-х роках починається так званий рух внутрішніх місій (недільні школи, Християнське молодіжне об'єднання КІЕ, Об'єднання Лорантфі Жужанни (Lorántffy Zsuzsanna), Об'єднання «Бетанія» (“Bethánia”), Угорське євангелістське християнське студентське об'єднання MEKDSz та ін. [7, р. 205].

Однак ці явища не торкнулися церковного керівництва та значної частини її священнослужителів. Вони відчували себе фінансово забезпеченими і були більше зайняті церковно-політичними питаннями. Знову загострилися протиріччя між Римо-католицькою і Протестантською церквами. Тому, щоб досягти «досконалої рівності та взаємності між релігійними конфесіями», у 1908 р. було створено Національну асоціацію релігійної рівності під головуванням Йозефа Дегенфельда (József Degenfeld) та заступника голови Мігаля Жілінського (Zsilinszky Mihály). Тим часом Реформатська церква, як й інші церкви, навіть «ідеологічно» не була підготовлена до необхідних змін. Економічні, соціальні, політичні питання, проблеми та рухи, за невеликим винятком, не цікавили ані церковних лідерів, ані ширшу церковну спільноту: утворений порядок справ уважався вічним. Існував тонкий вузький «елітний» шар – так звані проповідники «культурного протестантизму», який міг йти в ногу з інтелектуальним життям своїх іноземних однодумців, зокрема німців, проте навіть більшість із них не дійшла до практичних висновків, а на широкі маси протестантська культура не могла вплинути.

Слід зазначити, що все ж згодом церковне життя отримало новий імпульс у вигляді внутрішньої місійної діяльності, що почала діяти за англійським і німецьким зразками. Біблійні гуртки, особиста духовна опіка та інституційна підтримка пригноблених суспільством разом сформували стовпи цього нового стилю церковної роботи. У 1910 р. при Реформатській церкві у п'яти церковних округах проживало 2 620 000 реформатів, у 2 026 церковних громадах служило 2 062 пастори, 454 викладача та 2 965 учителів.

Унаслідок післявоєнної кризи, а згодом і умов Тріанонського мирного договору, із 57 епархій Угорської реформатської церкви залишилися повними тільки 19, а 10 – усіченими. Церковні громади з 2 086 зменшилися до 1010, а кількість служителів зменшилася з 2 063 до 1 035 осіб. Із 1 753 початкових народних шкіл у країні залишилося 1 118, а з 3 215 учителів залишилося 2 252. Залишилася єдина цивільна школа для хлопчиків, 8 із 9 горожанських дівочих шкіл (із 63 викладачів 55), із 3 учительських шкіл – 2 (замість 33 учителів – 22), із 7 учительських шкіл лишилося 3 (замість 47 учителів – 25), із 27 гімназій – 18 (замість 418 викладачів – 274), залишилися із 6 жіночих середніх шкіл 3 (замість 51 учителя – 44). Виходячи з кризового стану, найважливішим питанням церковної політики був пошук можливостей для відновлення та розгортання діяльності Реформатської церкви [5, р. 48].

Політичні зміни не призвели до втрати актуальності реформ і змін, визначених раніше, однак поки що на перший план вийшло питання консолідації. На початку 1920-х років реформатськими пасторами була сформована ідея про те, що під час обґрунтування основ відновлення Церкви слід особливо зважати на принципи, знайдені в кальвінізмі як у найбільш прийнятному для угорського реформатства історичному типі християнства. Саме з метою широкого пропагування ідей кальвінізму теолог Єно Шебештен (Sebestyén Jenő) 4 квітня 1920 р. випустив перший номер тижневика «Кальвіністський огляд». Також слід згадати і про створене у цей

час «Пецельське Коло», яке було створено реформатськими пасторами, які були переконані, що духовне і матеріальне зміцнення парафій Реформатської церкви є справою життя як для самої Церкви, так і для країни загалом. «Коло» не стало якоюсь сталою організацією: його члени служили у різних куточках країни, однак пастирі підтримували зв'язок між собою, повідомляли про свої потреби і проблеми, взаємно молилися один за одного та за спільне служіння Церкві. Члени «Кола» обрали керівництво в особі пасторів Шандора Цегледі (Czeglédi Sándor), Дьюли Форгача (Forgács Gyula), Ендре Каєля (Kájel Endre), Мартона Матіша (Mátis Márton) та Гези Такаро (Takaró Géza). У такому ж дусі, як і «Коло», було сформовано декілька груп у межах країни, а пастори передавали необхідну інформацію про її діяльність за межі країни. Так, наприклад, за ініціативи пастора з Клівленда Шандора Товта (Tóth Sándor) в Америці на таких самих принципах було створено «Коло Бетешда» (Bethesda Kör), яке вело активну діяльність серед проживаючих там угорських реформатських вірників.

Однак нам слід звернути увагу, що на початку 1920-х років почалися активні спроби розгорнути «рух відродження» за оновлення Реформатської церкви. Одним із головних напрямів стала «асоціаційна», «міжконфесійна», «загальнохристиянська» лінія. Іншим напрямом був надто сильний конфесійний, так званий «історичний кальвінізм». Деся між цими двома напрямками знаходилося «Пецельське Коло», яке починалося з «Кальвіністського огляду», але згодом відійшло від нього [8, р. 258].

11 липня 1921 р. в м. Шіюфок (Siófok) на релігійних засадах було засновано Союз угорських студентів-реформатів – Soli Deo Gloria (SDG), метою якого було «виховання такого свідомого і стійкого угорського суспільства, яке за принципами та за величчю Ісуса Христа, відповідно до глибини та перетворюючої сили кальвіністського світогляду, бажає служити на славу Богу у сучасному світі. Заради розбудови самосвідомого національного життя, Союз боротиметься за зміцнення потужного місіонерського духу й діяльності Матері-Церкви, особливо в житті прийдешніх поколінь».

Історичний кальвінізм, який ґрунтувався певною мірою на ранній голландській моделі, намагався також реалізувати політичну проєкцію кальвіністського світогляду. Із цією метою був заснований у Будапешті 2 лютого 1920 р. Кальвіністський політичний союз під керівництвом Аладара Сілаші (Szilassy Aladár), співголови, адвоката Лайоша Шомоді (Somogyi Lajos) та секретаря Єне Шебештьєна (Sebestyén Jenő). Метою Союзу було «політичне виховання угорського реформатського народу, пропагування та пояснення християнських політичних принципів кальвінізму, освітлення актуальних особливих питань із точки зору кальвінізму та політична організація угорської реформатської спільноти на християнській основі». Проте на практиці досягнуто було небагато. Можливо, останньою великою спробою цього напрямку було створення Товариства Яноша Кальвіна (Kálvin János Tarsaság) у 1936 р. Метою Товариства було сприяти реформуванню Угорської реформатської церкви в доктрині, організації та житті згідно з принципами чистого (біблійного) реформатського християнства, щоб його істини переважали в науковій теології та практичному церковному житті, у євангельській парафіяльній та внутрішній місіонерській праці, у соціальній роботі, а також на теренах усього угорського суспільного життя.

Вплив конфесійного «пробудження» випромінювався за межі новостворених кордонів країни. По суті, саме в такому дусі 9 серпня 1921 р. в місті Марошвече (Marosvécse) створився аналогічний «Пецельському Колу» так званий «Вечейський Союз», який, особливо після обрання Шандора Маккаї (Makkai Sándor) єпископом (1926), керував справою всієї єпархії [9, р. 370].

Історичний кальвінізм перебував у постійній боротьбі з внутрішніми місіонерськими групами, рухами, що сповідували міжконфесійні принципи, яких Єне Шебештьєн називав

«загальними християнами». Боротьба між різними течіями та об'єднаннями, які були слабо пов'язані з Реформатською церквою, але діяли у її складі, потребувала та поглинала занадто багато енергії.

Існувала також небезпека, що всі цінності історичної Церкви будуть перенесені в християнські об'єднання, а сама Церква залишиться лише порожнім, традиційним каркасом. Ласло Равас (Ravasz László) (з 1921 р. єпископ із м. Дунамеллек) розпізнав цю подвійну небезпеку вже в середині 1920-х років і проголосив, що внутрішня місія – це діяльність Церкви, а її становлення здійснюється за допомогою осіб та установ, відповідно до їх віросповідання. Він визначив, що внутрішнє місіонерство – це сплановане та повністю розвинене парафіяльне життя. Співробітники та євангелізатори міжконфесійної внутрішньої місії повинні завжди бути самосвідомими її членами, і знайдені та врятовані ними душі вони повинні завжди привезти до однієї з живих, історичних, конфесійних церков Ісуса Христа. Його відома програма стала крилатою фразою: «Церква має бути місіонеризована, а місія має бути оцерковнена». Ця програма також включала важливість турботи про розпорошене населення: оскільки значна частина угорського реформатського населення жила в розпорошених місцях, турбота та підтримка таких людей повинна стати справою всієї Угорської реформованої церкви [9, р. 371].

У 1930-х роках інтерес Реформатської церкви також звернувся до села, тим більше що на той час у селі проживало близько 80% її вірників. Реформатська преса та різноманітні церковні форуми також у дедалі більшій кількості статей, виступах та коментарях торкалися проблем сільських церковних громад, угорського села, соціального та культурного становища селянського суспільства. Керівництво Реформатської церкви від успішної діяльності сільських церковних громад очікувало її оновлення. Лідером у цьому напрямку можемо вважати Реформатський інститут у Шарошпотоку. До прикладу, для кращого пізнання та ознайомлення з угорським селом і створення там належних умов для служіння інститут у Шарошпотоку в 1931/32 навчальному році у першому семестрі свого академічного року започаткував сільський семінар під керівництвом професора Кальмана Уйсасі, метою якого було спонукання молодих випускників закладу до кращого служіння селу, особливо шляхом його культурного та соціального зміцнення, щоб село могло якнайкраще виконувати свою місію в житті Церкви і нації.

Реформатська церква відігравала значну роль у всіх сферах угорської культури та освіти. Її шкільна система охоплювала всю сферу освіти – від початкових народних шкіл до вищої освіти, незважаючи на наслідки Трианону. Утримання шкіл і підтримання належного рівня освіти вимагали значних зусиль та певних жертв, але Церква їх брала на себе. Найкращі представники Реформатської церкви – вихователі, освітяни та активні учасники наукового життя, усі, хто з релігійних переконань сумлінно працював і служив угорській культурі, намагалися відповідно до історичних традицій виховувати дітей у реформаторському дусі. Наприклад, у викладанні історії Угорщини та церковної історії керувалися ідеями національної, релігійної та культурної політики Іштвана Бочкаї, Габора Бетлена, Дьєрдя І. Ракоці; виховували у молоді пізнання і визнання справжніх цінностей; усупереч появі націоналістичних або запозичених із-за кордону расових ідеологій поширювали народно-національну культуру та прививали молодому поколінню повагу до неї [10, р. 178].

Навчальні заклади Реформатської церкви завжди були «школами для бідних»; у період М. Горті це виявлялося ще яскравіше. На засіданні 17 червня 1934 р. рада директорів Коллегіуму в Шарошпотоку вирішила забезпечити вступ до навчальних закладів талановитої молоді, яка за звичайних умов не могла б дозволити собі навчання. Із вересня 1935 р. вже вісім учнів Шарошпотока могли навчатися в гімназії. Упродовж 1941–1942 рр. ця ідея набула широкого поширення; до прикладу, реформатські гімназії Шарошпотока, Ходмезевашархея,

Надькереша, Мішкольца, Папа та Сегхалома розподілили серед 38 дітей, які пройшли вступні випробування. близько 14 000 пенгів.

У 1941 р. угорський уряд також визнав цінність такої ідеї та заснував Фонд захисту талантів. Письменники, вихідці з народу, зокрема і Моріц Жігмонд, також гаряче вітали цей рух, що виріс із реформатського ґрунту й поступово ставав загальнонаціональним. Однак ці заходи не вирішували проблеми доступності навчання для сільської молоді, й, виходячи із цього, угорський професор Сабо Золтан висловив думку про долучення сільської реформатської молоді до Коллегіуму. Так, базуючись на ідеї данського професора Грунтіґа та на досвіді діяльності різних молодіжних рухів, зокрема Християнського молодіжного об'єднання, у лютому 1936 р. в Шарошпотоку почали діяти перші курси народної школи. Завдячуючи широкому розголосу у пресі, така форма навчання набувала все більшої популярності, й по всій країні почали відкриватися народні школи, зокрема в Алшоньєкі (Alsónyék), Шаркезі (Sárköz), Сатмарекерітові (Szatmárökörítő), дівочі народні школи в Секельудворгелі (Székelyudvarhely), Моккфолві (Makkfalva), Мадяркопуші (Magyarkapu), Годмезевароші (Hódmezőváros), Шарбогарді (Sárbogárd), Гайдубесермені (Hajdúböszörmény) та Веспремі (Veszprém); пізніше були засновані постійні народні школи в Сотмарі (Szatmár), Кечкеметі (Kecskemét), Алшоньєкі (Alsónyék), Орошгазі (Orosháza), Ронафо (Rónafő) тощо. Значним успіхом можна вважати, що, наприклад, у 1941 р. курси народних шкіл відвідали 508 молодих мешканців із 300 сіл. Важливо зазначити, що в результаті неабиякої популярності серед сільської молоді рух народної школи вийшов за межі Реформатської церкви. Так, і інші конфесії (євангелісти, римо-католики) також започаткували діяльність подібних закладів [5, old. 93].

У 30-х роках правління М. Готрі вже всім стало зрозуміло, що невирішене питання великих маєтків та проблема мільйонів безземельних селян стають перешкодами для будь-якого розвитку держави і що доступ селянства до землі є основою та необхідною умовою угорського життя. Єпископ Ласло Равас у промові «Велика прірва» слушно характеризує тогочасний стан земельних справ у державі. Він говорить про те, що угорська земля непропорційно поділена між двома класами, які живуть за її (землі) рахунок, – це великі землевласники та робітники. Тисячі голдів землі годують білим хлібом, навіть калачем своїх власників, а не годує або дуже чорним хлібом тих, хто потом і важкою роботою її обробляє. Він застерігає про небезпеку, яка криється у протистоянні цих двох класів. Реформатська церква неодноразово наголошувала на необхідності прийняття справедливої, й одночасно радикальної земельної реформи. Закликали до скасування великих маєтків, титулів та звань і наголошували на необхідності допомоги угорському селянству і робітникам у відстоюванні своїх прав.

Важливою сферою соціального служіння Реформатської церкви у період правління М. Готрі була виражена активність у захисті прав людини, яку можна згрупувати здебільшого навколо єврейського питання [11, р. 16].

Дискусії щодо становища угорського єврейства та антисемітизму в Угорщині слід розпочати з часу появи «єврейських законів». Заради правдивого висвітлення ставлення Реформатської церкви до цього питання ми не можемо оминати той факт, що реформатський єпископ Л. Равас у дійсності підтримав та проголосував у 1938 р. перший єврейський закон та і другий єврейський закон у 1939 р. Зазначимо, що за перший єврейський закон проголосували всі церковні члени Верхньої палати. Згодом багато істориків досліджували обставини, що призвели до таких рішень, та характеризували й оцінювали, до речі, зовсім не позитивно, причини прийнятих політичних позицій головних пасторів. До головних причин прийняття закону вони віднесли німецьку окупацію Австрії (Аншлюз 1938 р.) та масштабність і вагому участь євреїв, головним чином, в економічному, культурному та мистецькому житті країни. А. Берєцкі у своїй праці, опублікованій у 1945 р., так визначив мету закону,

яка, за його словами, полягала у тому, щоб уникнути загострення єврейського питання та для обеззброєння антисемітизму [12, р. 8–9].

Під час обговорення другого єврейського закону Л. Равас висунув заперечення проти закону, але після довгих перемовин усе ж проголосував за нього, оскільки незабаром мали відбутися вибори, націонал-соціалістична агітація вже тривала, й очікувалося, що ультраправі сили масово потраплять до парламенту. Ставки були великі. Якщо Верхня палата не прийме закон, то це могло б означати повалення прем'єр-міністра П. Телекі, а тоді Нижня палата прийняла б закон за допомогою власних голосів. Прем'єр-міністр особисто спілкувався про цю небезпеку з Л. Равасом та іншими церковними лідерами. У 1960 р. Л. Равас написав наукове дослідження з єврейського питання, де усвідомлює та признає свої помилки та помилки членів Верхньої палати, незважаючи на те що прийнятими рішеннями було виграно час і «відстрочено» німецьку окупацію Угорщини. У праці «Вибрані твори» єпископ критично і реалістично зазначає: «...ми не взяли на себе відповідальність за повалення законопроекту і уряду... Якщо ми скинемо перед виборами благородного, гуманного й поміркованого П. Телекі, неминуче прийде така кількість крайніх правих, яка зможе позбавити регента влади. І тоді ми були б там, де опинилися лише через п'ять років, 19 березня 1944 року» [9, р. 372].

Незважаючи на те що Угорська реформатська церква повною мірою не підтримувала дедалі більш радикальну угорську політику, що мала місце між двома світовими війнами, вона не мала сили запобігти наслідкам ревізійністської політики за часів регентства М. Горті, закріпленню антисемітизму в угорських законах, а потім і нелюдському руйнуванню після німецької окупації Угорщини.

Висновки. Угорська реформатська церква, відповідно до свого юридичного статусу, «прийнята за законом», належала до найбільш впливової церкви протестантського напрямку. Вона об'єднувала близько 1 млн вірників і відігравала важливу роль у культурному житті країни. Її освітні заклади – від Академії наук і університетів до хуторянських шкіл – охоплювали навчальною діяльністю широкі верстви угорського населення. Загалом Церква дотримувалася консервативних традицій протестантизму XIX ст., згідно з якими питання національної і протестантської релігійної свободи переплітаються. Широка державна підтримка історичних церков (Католицької та протестантських) зумовила зростання ролі останніх у суспільному житті Угорщини. Це проявлялося у посиленні політичної активності та виконанні традиційними конфесіями освітньо-виховної функції, активізації благочинної діяльності.

У період правління М. Горті у суспільно-політичному та культурному житті країни спостерігалася домінантність Католицької церкви, яка фактично була ідеологічною опорою країни, що призводило до певної напруги у відносинах між історичними церквами, зокрема Реформатською. Однак можна зробити висновок, що держава, Католицька церква і Угорська реформатська церква гармонійно співіснували, певною мірою посилюючи й доповнюючи одне одного.

Література

1. Csizmadia A. A magyar állam és egyház jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1966. 442 old.
2. Kónya I. A magyar református egyház felső vezetésének politikai ideológiája a Horthy-korszakban. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967. 243 old.
3. Püski L. A Horthy – rendszer (1919–1945). Budapest: Pannonica Kiadó, 2006. 302 old.
4. Romsics I. Magyarország története a XX. században. Budapest: Osiris Kiadó, 2010. 688 old.
5. Lendvai L.F. A magyar protestantizmus 1918–1948. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1987. 380 old.
6. Esze T. A magyar református egyház útja a reformációtól napjainkig. Budapest: Református Egyetemi Konvent Sajtóosztálya, 1960. 22 old.

7. Bucsay M. A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945. Budapest: Gondolat Kiadó, 1985. 293 old.
8. Ottlyk E. Hűség Istenhez és népünkhöz egyházunk történelmében. Szerk. Z. Káldy. Budapest: Magánkiadás, 1965. 400 old.
9. Ravasz L. A történelmi kálvinizmus. A könyvben: Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház 1867 és 1978 közötti történetéből. V. köt. Budapest: Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1983. 662 old.
10. Rudai R. A politikai ideológia és a pártszerkezet szerepe a magyar kormánypártok életében 1861–1935. Politikatudományi Szemle. 2003. XI. évf. 3 sz. Old. 177–184.
11. Tóth K. Mit tett a magyar református egyház a zsidóüldözés ellen? *Confessio*. IX. évf. 2 sz. 1985. Old. 15–24.
12. Bereczky A. A magyar protestantizmus a zsidóüldözés ellen. Budapest: Református Traktátus Vállalat, 1945. 44 old.

References

1. Csizmadia, A.A. (1966). Magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy – korszakban. [The development and practice of legal relations between the Hungarian state and the churches in the Horthy–era]. Budapest: Akadémiai Kiadó, 442 old. [in Hungarian]
2. Kónya, I.A. (1967). Magyar református egyház felső vezetésének politikai ideológiája a Horthy-korszakban. [The political ideology of the senior leadership of the Hungarian Reformed Church in the Horthy era]. Budapest: Akadémiai Kiadó. 243 old. [in Hungarian]
3. Püski, L.A. (2006). Horthy – rendszer (1919–1945). [The Horthy – system (1919–1945)]. Budapest: Pannonica Kiadó, 302 old. [in Hungarian]
4. Romsics, I. (2010). Magyarország története a XX. században. [The history of Hungary in the XX. century]. Budapest: Osiris Kiadó, 688 old. [in Hungarian]
5. Lendvai, L.F. (1987). A magyar protestantizmus 1918–1948. [Hungarian Protestantism 1918–1948]. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 380 old. [in Hungarian]
6. Esze, T. (1960). A magyar református egyház útja a reformációtól napjainkig. [The journey of the Hungarian Reformed Church from the Reformation to present days]. Budapest: Református Egyetemi Konvent Sajtóosztálya. 22 old. [in Hungarian]
7. Bucsay, M. (1985) A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945. [The history of Protestantism in Hungary 1521–1945]. Budapest: Gondolat Kiadó, 293 old. [in Hungarian]
8. Ottlyk, E. (1965) Hűség Istenhez és népünkhöz egyházunk történelmében. [Loyalty to God and our people in the history of our church]. Szerk. Z. Káldy. Budapest: Magánkiadás, 400 old. [in Hungarian]
9. Ravasz, L. (1983). A történelmi kálvinizmus. [The Historical Calvinism]. A könyvben: Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház 1867 és 1978 közötti történetéből. V. köt. Budapest: Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 662 old. [in Hungarian]
10. Rudai R. (2003). A politikai ideológia és a pártszerkezet szerepe a magyar kormánypártok életében 1861–1935. [The role of the political ideology and the party structure in the life of the Hungarian government parties 1861–1935]. Politikatudományi Szemle. XI. évf. 3 sz. Old. 177–184. [in Hungarian].
11. Tóth K. (1985). Mit tett a magyar református egyház a zsidóüldözés ellen? [What did the Hungarian Reformed Church do against the persecution of Jews?]. *Confessio*. IX. évf. 2 sz. Old. 15–24. [in Hungarian]
12. Bereczky A. (1945). A magyar protestantizmus a zsidóüldözés ellen. [Hungarian Protestantism against the persecution of Jews]. Budapest: Református Traktátus Vállalat, 44 old. [in Hungarian]